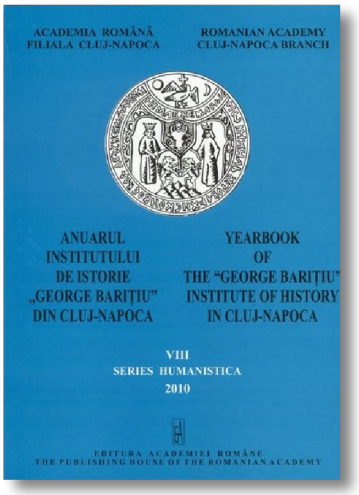

ISSN 1584-4404

Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca
Series *Humanistica*

humanistica.ro

Despre geneza postcomunistă a spațiului public românesc

Codruța Cuceu

How to cite this article:
Cuceu, Codruța (2010) *Despre geneza postcomunistă a spațiului public românesc*, Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca, Series Humanistica, Vol. 8, pp. 39–52. DOI: 10.5281/zenodo.22965964

© 2010: The Publishing House of the Romanian Academy.
Humanistica Yearbook is published online since 2003.
Submit your article to Humanistica Yearbook: secretariat.dcsu@acad-cj.ro

DESPRE GENEZA POSTCOMUNISTĂ A SPAȚIULUI PUBLIC ROMÂNESC

Codruța Cuceu

Institutul de Istorie „G. Barițiu" din Cluj-Napoca

Abstract. *If the kind of society which replaces, within the Romanian context, the former communist one, imagined itself as a democratic one, it should had made possible the formation of a political and social conscience and it should had contributed to its preservation. Thus, in the recent Romanian history, the transition from communism to what was presented as democracy and defined as postcommunism, should have created the conditions at least for the foundation of a public space as a place of the constant display of a subsequent public sphere. The degree of modernisation of a society is, as the whole Western political theory demonstrates, directly determined and affected by how functional the public sphere of this society is and how sustainable the display of its public sphere is. Therefore, this work traces the historical and cultural causes of the difficult genesis of the Romanian postcommunist public space.*

Key words: *public space, state, postcommunism, democracy*.

1. **INTRODUCERE**

Un resort profund subiectiv stă la baza implicării noastre astăzi, atât de târziu după căderea comunismului, în şirul lung şi complex al încercărilor de definire a noțiunii de „*spațiu public*". Această implicare se doreşte, aşadar, a fi în primul rând un exercițiu reparatoriu pentru o lipsă a conştiinței politice, manifestă de-a lungul întregii perioade de tranziție de la comunism la ce i-a urmat. Lipsa de conştiință politică în general este semnul unei apatii sau chiar al unei respingeri a tot ceea ce înseamnă viața politică, fiind oarecum atipică în practicarea democrației. În contextul românesc, ea se manifestă încă şi a fost vizibilă, de o manieră generalizată, pe tot parcursul tranziției. Anamneza acestei apatii în raportarea politică la lume se poate face printr-un salt înapoi în timp, înspre momentele-cheie care au generat-o. Aşadar, încercarea de a înțelege rațiunile exterioare care au generat, poate chiar la nivelul mai multor generații, această lipsă a conştiinței politice, ne-a călăuzit spre necesitatea analizării fundamentelor ei sociale şi istorice.

An. Inst. de Ist. „G. Barițiu" din Cluj-Napoca, Series Humanistica, tom. VIII, 2010, p. 39–52

O conştiinţă politică poate fi formată cu greu în afara unui spaţiu public al dezbaterii, a unei tradiţii prin care să se transmită *habitus*-ul implicării (politice, civice, sociale) în dezbaterile publice. Pe această cale am ajuns la constatarea necesităţii unei analize aprofundate asupra „tradiţiei" româneşti a spaţiului public. Încercarea de a determina în ce măsură se poate vorbi, în contextul românesc, despre o asemenea tradiţie a spaţiului public, presupunea un salt înapoi spre momentele de instituire şi formele primare ale acestuia. Am pornit, în consecinţă, în răspărul axei istorice şi am încercat să identificăm, în trecutul istoric cel mai recent (cel postcomunist), semne ale spaţiului public. O adiere de scepticism înfiorează, însă, dintru început, demersul nostru examinator. Acest scepticism este determinat de o intuiţie, aceea potrivit căreia instituirea românească a unui *habitus* al dezbaterii publice, a unui spaţiu public a fost dublu afectată de condiţionările istoriei: mai întâi de comunism, iar mai apoi de postcomunism. Însă geneza greoaie a spaţiului public românesc postcomunist este determinată nu numai de factori istorici; ea pare să se datoreze, totodată, şi lentei apariţii a unei discursivităţi asupra sferei politicului, care să-şi asume rolul de a trage un semnal de alarmă cu privire la necesitatea emergenţei, în spaţiul românesc postcomunist, a unui spaţiu public.

2. SPAŢIUL PUBLIC ROMÂNESC POSTCOMUNIST: ÎNTRE SIMULACRU ŞI REALITATE

Aşadar, pentru a ne da seama de condiţiile care au generat nevoia românească atât de târzie de reafirmare a spaţiului public, este necesar să ne întoarcem privirea, printr-un recul cronologic primar, asupra momentelor-cheie ale trecutului recent. Constatăm astfel că, dacă societatea care se substituie celei imaginate în perioada comunismului dorea să se definească drept „democratică", ea trebuia să prilejuiască formarea unei conştiinţe social-politice şi să contribuie la menţinerea ei. Deci, în istoria românească recentă, momentul de trecere de la comunism la ceea ce ni se înfăţişa drept democraţie, definindu-se drept „postcomunism", ar fi trebuit să creeze condiţii cel puţin pentru fondarea unui spaţiu public ca loc al manifestării constante a unei ulterioare sfere publice, menite să reducă raza de acţiune a statului şi să ajusteze constant raportul dintre spaţiul public şi spaţiul privat. Căci gradul de democratizare a unei societăţi este afectat şi determinat direct, aşa cum ne-o arată o întreagă teorie politică occidentală, de cât de practicabil este spaţiul public al acestei societăţi, respectiv de cât de vie şi constantă este manifestarea sferei ei publice.

În analiza diacronică a genezei lente a spaţiului public românesc postcomunist, putem sesiza mai precis modul în care ceea ce trebuia să se instituie ca spaţiu public real devine, prin câteva mecanisme istorice, *un simulacru al spaţiului public*. Ceea ce desemnăm aici prin postcomunism include şi *Revoluţia română din 1989*, căci efectele ei asupra unui spaţiu public aflat încă într-un stadiu incipient în acea perioadă au fost majore.

Transformarea aceasta se datorează, credem, în principal, unor „uciderи" simbolice, i.e. unor evenimente istorice importante care au pecetluit destinul spațiului public românesc postcomunist. Astfel, primul eveniment marcant pentru acest proces de simulare a spațiului public în postcomunismul românesc timpuriu este cel al distorsionării mediatice a „Revoluției române". El urmărea crearea, în mod artificial, a unui spațiu public aparent, în care dezbaterea critică a evenimentelor este simulată, şi nu autentică. Este vorba aici doar despre un spațiu al unei comunități majoritar-virtuale, care nu trăieşte cu adevărat momentul revoluționar, ci mai degrabă îl „joacă", îl pune în scenă. În fluxul publicațiilor pe marginea Revoluției române, dezbaterea asupra încercărilor de instituire spontană a unui spațiu public autentic apare doar sporadic şi destul de târziu. Totuşi, volume precum *Revoluția română televizată. Contribuții la istoria culturală a mediilor*[1] sunt cu atât mai notabile, cu cât ele asumă o perspectivă critică ce trimite la o maturitate pe care numai distanțarea temporală de orice eveniment o poate permite. Întregul volum reuşeşte să repoziționeze şi, în bună măsură, să actualizeze discuția despre sensurile Revoluției române din 1989. El reuneşte studii care vizează revizuirea evenimentului Revoluției din perspectiva tehnologiei media. Acest tip de analiză urmăreşte devoalarea instituirii, prin intermediul unei revoluții „televizate", a unui nou raport ierarhic între tehnologie media, putere, politică şi sferă publică. Cu atât mai relevante pentru lucrarea de față sunt două dintre studiile acestui volum[2] care reuşesc, prin aplecarea asupra efectelor implicării mijloacelor de comunicare în masă, în special a televiziunii, în Revoluția română, să deplaseze discuția despre spațiul public înspre paradigma comunicării. Prin această mutație, sunt sesizate câteva dintre funcțiile bazice ale spațiului public: *narativă interpretativă, simbolică* şi *(re)creativă*. Astfel, spațiul creat în şi de către televiziune în România sfârşitului deceniului nouă al secolului douăzeci este un spațiu public, adică un spațiu care, cel puțin *aparent*, face posibilă întâlnirea multiplelor individualități atomizate, promite şi pare să facă posibilă condiția (apariției) pluralității. De determinarea gradului acestei *aparențe* se ocupă detaliat studiul referitor la condițiile de posibilitate mediatică a unei revoluții[3]. Aici este dezvăluit, totodată, şi modul în care constituirea unui spațiu public românesc postcomunist a fost *pusă în scenă* în televiziune, iar publicitatea sa a fost difuzată prin televiziune.

Necesitatea punerii în scenă a unui spațiu public avea, în fapt, un dublu resort. Primul ține de constatarea absenței unui astfel de spațiu, diferit de stat, în comunismul românesc. Din această perspectivă, crearea unui asemenea spațiu, ca

[1] Konrad Petrovszky şi Ovidiu Țichindelean, *Revoluția română televizată. Contribuții la istoria culturală a mediilor*, Cluj, Edit. Idea, 2009.

[2] Aurel Codoban, *Condițiile de posibilitate mediatică ale unei revoluții*, în Konrad Petrovszky şi Ovidiu Țichindelean, *op. cit*., p. 63–75. Vezi, de asemenea, Kristl Philippi, *Televiziunea Română Liberă – Înscenarea unei comunicări de masă democratice?*, în Konrad Petrovszky şi Ovidiu Țichindelean, *op. cit*., p. 155–175.

[3] Aurel Codoban, *op. cit*., p. 63.

spațiu al manifestării pluralității, justifica acel caracter reformist al noului regim, deci constituia una dintre premisele instaurării sale ca nouă putere. Cel de-al doilea ține de necesitatea instituirii unui spațiu de legitimare a puterii şi a viitoarelor sau posibilelor sale acțiuni. Pentru că orice schimbare a unui *establishment* are nevoie de un spațiu de legitimare. Iar legitimitatea într-o societate atomizată, indiferent care sunt cauzele atomizării sale, poate rămâne garantată doar de condițiile maximei sale *vizibilități*. În această logică, orice eveniment care concurează vizibilitatea puterii, cum a fost cazul manifestărilor ulterioare din Piața Universității, poate fi considerat periculos. Cel puțin două sunt locațiile recognoscibile de constituire a spațiului public românesc postcomunist: *televiziunea* şi *piața publică*. Ambele sunt spații ce asigură condiția *maximei vizibilități,* ambele asigură un anumit grad de public(itate). Vom încerca să determinăm în cele ce urmează dacă cele două tipuri de locații publice au ajuns într-adevăr să devină spații de desfăşurare a unor dezbateri publice, şi, în definitiv, spații ale unei sfere publice robuste.

Particularitatea revoluției Române din 1989 constă, aşadar, în aceea că, prin mediatizarea ei, se ajunge la o acaparare a spațiului public, încă din faza sa de formare. Prin mediatizarea Revoluției, accentul nu se mai pune pe mişcările de mase, pe ceea ce se întâmpla efectiv în piețele publice, ci pe interpretări distorsionante mediatic ale fenomenelor de stradă. Masei revoluționare nu i se mai dă, astfel, şansa coagulării simbolice într-o sferă publică. Ea nu se mai poate mobiliza cu adevărat, ea nu mai ajunge niciodată în ipostaza de a dezbate critic evenimentele, în afara unui câmp de semnificații, a unei succesiuni şi a unei coerențe impuse lor prin mijloace mediatice.

Spațiul public creat simultan cu revoluția română a fost deturnat în mod radical de pseudo-transmisia în direct a acestei revoluții de o televiziune care până în acel moment avea doar un rol de pură propagandă a ideologiei regimului şi a personalității conducătorului, chiar dacă la început, înaintea ajungerii la putere a lui Nicolae Ceauşescu şi în prima parte a mandatului său, avusese şi un rol de divertisment[4]. Televiziunea română a dobândit un nou sens odată cu „inocentizarea”[5] ei prin trecerea alături de revoluționari şi cu aparenta dispariție a controlului politic exercitat de regimul comunist asupra programelor şi conținutului lor. Însă televiziunea, prin televizarea Revoluției, a reuşit să îi confere o „suplimentare de sens”, creând un „efect de revoluție”[6], care, în absența acestei transmiteri în direct, nu ar fi existat, evenimentele disparate neputând constitui o revoluție în sensul în care ea a fost înțeleasă de către spectatorii ei în direct. Televiziunea română a avut astfel un dublu rol în Revoluția română din decembrie 1989: pe de o parte a făcut-o posibilă şi pe de altă parte i-a conferit realitatea

[4] *Ibidem*, p. 65.
[5] *Ibidem*, p. 66.
[6] *Ibidem*, p. 67.

necesară pentru a fi credibilă în ochii spectatorilor[7]. Dar, tocmai aceşti spectatori au format o comunitate *virtuală*, fiindcă ei nu au participat decât în mod indirect la evenimente. Comunitatea respectivă nu a reuşit să formeze un spațiu public, întrucât acest spațiu public avea nevoie de ruperea izolării pe care statutul de telespectator, de spectator la distanță îl impunea. Or, o comunitate virtuală, în care informația circula doar într-un singur sens, de la sursă la receptor, şi care nu permitea niciun fel de răspuns sau dezbatere era uşor manipulabilă în direcția dorită de către noua clasă politică ce urma să conducă România.

Televiziunea nu a făcut decât să creeze acest pseudo-spațiu public pentru a încerca mai apoi cu ajutorul lui să legitimeze o nouă clasă politică, care în fond a reuşit să se impună fără un sprijin popular direct şi real. Aşa-zisul spațiu public a fost astfel înscenat de televiziune şi apoi acaparat de noua putere în formare, el neoferind deloc accesul celor care ar fi dorit, în mod „democratic", să participe la el, adică cetățenilor aflați în căutarea exercitării libertății politice şi de exprimare nou-dobândite. Televiziunea şi-a impus, putem spune, propria *viziune* despre revoluție, limitând prin aceasta multiplele interpretări care ar fi putut fi discutate, dacă un spațiu public real şi mai apoi o sferă publică instituțională ar fi fost formate.

Cea de-a doua „ucidere" simbolică a spațiului public a coincis cu evenimentele mineriadelor. În 1990, spațiul românesc încerca, din nou, o instituire reală a unui spațiu public ce părea să preia ceva din modelul antic al *agorei*. Întrucât, preț de câteva săptămâni, un nou spațiu public românesc încerca să capete formă, într-un loc real din centrul Bucureştiului, într-o piață publică, în Piața Universității. El s-a creat ca „zonă liberă de comunism/neo-comunism" şi s-a constituit simbolic în jurul unui crez anticomunist. Piața Universității devine astfel o reacție a societății civile împotriva „neo-comunismului", adică împotriva perpetuării puterii comuniste într-o formă aşa-zis „democratică", ce nu permite niciun fel de contestare sau amendament public. Piața Universității va fi simultană, deci, constituirii societății civile şi sectorului neguvernamental, care în perioada comunistă au fost aproape inexistente şi care, cu ocazia Revoluției, şi-au făcut simțită prezența.

Inițiată de studenți şi profesori ai universităților bucureştene, Piața s-a coagulat simbolic în jurul punctului 8 al Proclamației de la Timişoara[8], care prevedea excluderea de la ocuparea funcțiilor publice a membrilor fostei nomenclaturi comuniste sau a membrilor Securității. Piața a fost cel mai radical discurs anticomunist de după decembrie 1989, iar represaliile guvernamentale, din partea partidului ales în luna mai 1990, au fost pe măsură. Spațiul ocupat de Piața Universității era unul simbolic, iar performanța participanților la manifestările

[7] *Ibidem*, p. 71.

[8] Cf. *Proclamația de la Timişoara* din 11 martie 1990 – http://www.revolutie.ro/proclamatie.html

anticomuniste nu a făcut decât să întărească acest caracter simbolic. Piața este în primul rând situată în centrul Bucureştiului, în proximitatea Universității, care simboliza intelectualitatea anticomunistă, a hotelului Intercontinental, care reprezenta simbolic puterea guvernului, şi a Teatrului Național, care reprezenta performativitatea teatrală coborâtă în stradă. Acest spațiu, delimitat în mod simbolic cu frânghii, a fost desemnat de protestatari ca fiind „liber de neo-comunism", ca spațiu simbolic „pur", a cărui puritate era dată de faptul că era liber de violență, de relații de putere, de inegalitate în accesul la exprimare publică şi de orice distincție de tipul discurs oficial–discurs alternativ.

Spațiul public respectiv era generat de interacțiunea umană neconstrânsă şi de necondiționarea accesului şi a participării la acest spațiu. El încarna în fond în miniatură tocmai sfera publică democratică în funcționarea ei normală, a cărei lipsă era deplânsă de protestatari şi care a rămas un simplu deziderat politic după dezafectarea Pieței.

Spațiile publice şi piețele pot să fie în acest mod conotate şi drept constructe sociale, ajungându-se în postcomunismul românesc la un spațiu public care nu mai este folosit „ca o arenă pasivă, ca un context în care are loc interacțiunea socială, ci ca un construct social care este utilizat pentru a genera discurs, pentru a redefini interacțiunea socială"[9].

Cea de-a doua ucidere a spațiului public românesc nu a mai fost, de data aceasta, doar una simbolică, ci una reală, violentă, sângeroasă prin mineriadele ce aveau ca scop reinstaurarea „ordinii şi a liniştii". Ordinea unei crime profesioniste pare să fi fost păstrată şi urmată şi în cazul mineriadelor: spațiul a fost dezafectat, apoi „curățat", aseptizat.

O a treia încercare de instituire a unui spațiu public în postcomunismul românesc timpuriu ține de o inițiativă religioasă. Exemplul Bisericii Greco-Catolice este cel al unei lupte de rezistență postcomunistă, care a dus la o primă practicare constantă a unui spațiu public, la o manifestare, restrânsă, dar susținută ani de-a rândul, de sferă publică românească. Ea viza recunoaşterea oficială a identității religioase colective.

La fel ca şi în cazul Pieței Universității, participarea credincioşilor greco-catolici la slujbele ținute în piețele publice au avut un rol simbolic în construirea unui spațiu cu valoare semnificantă. Manifestarea aceasta publică a religiei are o dublă semnificație: ea constituie un apel la reconstrucția unei identități confesionale ce avusese de suferit sub comunism, iar, pe de altă parte, ea vizează politici de recunoaştere. În ciuda „democratizării" post-decembriste, procesul dificil de retrocedare a bisericilor ce aparțineau, înainte de perioada comunistă, confesiunii greco-catolice a exilat comunități religioase în spațiul public al piețelor. Lipsa unei legi privitoare la dreptul de proprietate şi reglementarea statutului

[9] Sam Beck, *Opposition and Dissent: The Romanian Opposition's Symbolic Use of Space in June 1990*, Ithaca, New York, Mario Einaudi Center for International Studies, 1990, p. 3.

proprietăților confiscate de regimul comunist, care să fie simultană cu legea privitoare la dreptul libertății religioase, au dat naştere acestui fenomen specific Transilvaniei şi Clujului: reprezentanții Bisericii Unite, neavând la dispoziție lăcaşele de cult, confiscate de regimul comunist şi apoi preluate de Biserica Ortodoxă, şi neavând unde să oficieze liturghia, au decis să o facă în cea mai centrală piață publică a oraşului Cluj. Locuitorii de confesiune greco-catolică ai oraşului Cluj s-au adunat cu regularitate, duminicile şi cu ocazia sărbătorilor religioase, timp de 11 ani, între 1990 şi 2001, în Piața Unirii. Loc predilect de manifestare a revoltei, spațiul public al pieței oferă condiții de vizibilitate.

Protestul față de neretrocedarea lăcaşelor de cult este simultan cu (re)afirmarea unei identități, fundamentală pentru toți credincioşii. La acest protest, precum şi la reconstrucția identitară religioasă pot participa, fără niciuna dintre restricțiile la care au fost supuşi, între anii 1948 şi 1989, toți credincioşii greco-catolici. Dacă pentru simplii trecători liturghia greco-catolică ținută în Piața Unirii, din centrul Clujului, a fost o manifestare vizibilă a unei identități până atunci inedite, pentru credincioşii greco-catolici această slujbă însemna mult mai mult: ea reprezenta capacitatea de a participa nerestricționat la biserica din catacombe, biserica ce devine acum vizibilă, publică.

Recuperarea bisericilor confiscate de către regimul comunist a devenit pentru Biserica Unită un ideal formator de identitate religioasă, precum şi un manifest politic. Biserica Unită trebuia să îşi recâştige lăcaşurile de cult pentru a-şi recâştiga recunoaşterea oficială de altădată.

În concluzie, miza politică nefiind atât de mare precum în evenimentele amintite anterior, i.e. revoluția televizată şi mineriadele, în cazul încercării de recuperare a unei identități confesionale putem vorbi, mai degrabă, despre o *tentativă* de ucidere simbolică a sferei publice. De această dată uciderea se dorea a fi una lentă, fondată pe ignorarea voluntară a unui caz de boală socială, adică discriminarea minorităților religioase. Ea a presupus ignorarea îndelungată a unei forme de apel public la recunoaştere. Strategia uciderii simbolice a constat aici în tratarea marginală de către stat, vreme îndelungată, a unei forme incipiente de sferă publică.

În cadrul societăților confruntate cu o tranziție de la un regim totalitar la unul democratic, prezența minorităților religioase în sfera publică este un semn de însănătoşire a procesului de democratizare. Din cauza manifestării sale în spațiul public, a luptei pentru o separație reală a bisericii de stat şi pentru afirmarea pluralismului religios, Biserica Unită şi comunitatea greco-catolică transilvăneană sunt, pe de o parte atipice, prin raportare la confesiunea majoritară reprezentată de ortodoxie, iar pe de altă parte şi în raport cu modul de manifestare publică postcomunistă a altor minorități religioase. De aceea, putem afirma, fără a greşi prea mult, că prin comunitatea greco-catolică (clujeană) a apărut şi s-a dezvoltat prima sferă publică „religioasă" locală. Ea a fost prima ocurență a unei enclave durabile a unei sfere publice care s-a manifestat cu o oarecare constanță în România postcomunistă.

Momentul revoluției şi apoi fenomenele de stradă, Piața Universității din Bucureşti, Piața Unirii din Cluj au fost, dacă nu încercări reuşite de constituire şi manifestare ale sferei publice în spațiul (cel mai) public, cel puțin semnale de alarmă care vizau necesitatea reîntoarcerii indivizilor, dar mai ales a comunităților înspre viața publică, chemarea lor în spațiul public. Această formă excesiv publică de manifestare a societății civile, înăbuşită prin mineriade, dorea instituirea spațiului public printr-o eternizare a reîntoarcerii înspre viața publică.

Prin urmare, o viziune de ansamblu asupra principalelor evenimente care au marcat, în diferite forme, istoria românească postcomunistă ne conduce spre constatarea că viața publică din acea perioadă s-a fondat pe acapararea de către corpul politic al statului a ceea ce ar fi trebuit să însemne spațiul public, până la o estompare a rolului şi manifestării sferei publice. Aşadar, sensul democratizării şi modernizării politice şi sociale postcomuniste româneşti se restrânge la a calchia, la a mima doar înțelesul propriu al democrației şi modernității (politice şi sociale) occidentale.

3. **NOTE ASUPRA GENEZEI DISCURSIVE A SPAȚIULUI PUBLIC ROMÂNESC POSTCOMUNIST**

Afirmam la început că formarea lentă, în contextul postcomunist românesc, a unui *habitus* al practicării spațiului public se datorează nu doar unor cauze istorice, ci, totodată, şi lentei apariții a unei discursivități asupra sferei politicului, care să-şi asume rolul de a trage un semnal de alarmă cu privire la necesitatea emergenței unui astfel de spațiu al dezbaterii publice.

Cu toate că se presupune că spațiul românesc ar fi generat, în diferite contexte istorico-culturale, spații publice şi chiar dacă, prin tentativele reformiste de după căderea comunismului, el „simulează cu oarecare talent revenirea la puterea vieții civile”[10], aici, tematizarea categoriilor public-privat nu pare să fi reuşit să instituie vreo tradiție.

Astfel, nefiind inspirată nici de zona politicului care s-a fondat, în România postcomunismului timpuriu, pe o triplă eradicare, din faşă, a spațiului public, nici de vreo tradiție „liberă” a teoriei politice şi sociale, singura zonă în care putea începe tematizarea categoriilor public-privat părea să fie cea *culturală*. Tematizarea incipientă a categoriei spațiului public în contextul românesc s-a făcut prin translatarea acestei categorii dintr-o perspectivă mai degrabă culturală decât politică, chiar dacă, în spațiul cultural românesc din perioada postcomunismului timpuriu, asumarea unei funcții reactive față de ideologia şi rânduirea comunistă/neo-comunistă părea, probabil, singura modalitate posibilă de instituire discursivă a (categoriei) spațiului public. La acea vreme, a te declara pe poziții

[10] Traian Ungureanu, *Uranus,* în *Cum era ? Cam aşa... Amintiri din anii comunismului românesc*, Călin-Andrei Mihăilescu (coord.), Bucureşti, Edit. Curtea Veche, 2006, p.183.

anti-comuniste putea fi încă, aşa cum s-a întâmplat în cazul fenomenului numit Piaţa Universităţii, interpretat ca un act de rezistenţă, dacă nu chiar de „disidenţă". Deci, putem afirma, fără a greşi prea mult, că dacă a existat în postcomunismul românesc timpuriu vreo formă de practicare autentică a spațiului public, aceasta s-a făcut vizibilă cu precădere în domeniul culturii. Aici s-au imaginat, poate, primele forme ale unui spațiu public înțeles ca forță menită să contrabalanseze forța covârşitoare, încă, a mecanismelor statului.

Este notabil însă că primele tematizări româneşti ale categoriei spațiului public păstrează aceeaşi ritmicitate a distanțării de un eveniment considerat punct de cotitură în istorie. Dar nu ordinea cronologică a evenimentelor care ar fi putut genera tematizări ale spațiului public, i.e. revoluțiile din 1989, începutul de secol şi mileniu, importă cu adevărat – cu toate că decalajul de aproape o sută de ani față de tematizările occidentale de acest gen merită remarcat, ci unghiul problematizării.

Astfel, 2003 pare a fi anul lansării publice a categoriei de *spațiu public* în discursul intelectual românesc[11]. Făcută, ea însăşi, într-o manieră ce simulează un spațiu public, de această dată întors spre cultură, lansarea categoriilor de *public* şi *privat* este în principal legată de discuția, mai extinsă şi mai în vogă la acea vreme, despre statutul şi strategiile modernității. „Translatarea" acestor categorii în spațiul românesc porneşte, aşadar, târziu, însă totuşi nu *prea* târziu, din acelaşi punct din care categoriile „occidentale" de public şi privat şi-au pornit drumul prin secolul al XX-lea.

Transpunerea acestor concepte în spațiul românesc este, aşadar, corectă nu numai pentru că reia astfel o întreagă istorie conceptuală, stabilind repere pe care se putea, ulterior, fonda o întreagă tradiție românească a tematizării lor, ci şi pentru că, fiind strâns legată de modernitate, discuția pe marginea acestor concepte putea să dea, singură, măsura gradului de modernizare a României de la acea vreme. Nu degeaba, cu un an mai târziu, Sorin Adam Matei se folosea de categoria de spațiu public pentru a demonstra „paramodernitatea"[12] societății româneşti şi pentru a explicita mixajul de elemente tradiționale, i.e. medievale, cu cele (aparent) moderne ce particularizează peisajul românesc.

Prin urmare, acestea se numără printre primele lucrări teoretice ce reuşesc să popularizeze, în măsuri diferite, dependente nu de calitatea lor ştiințifică, ci, mai curând, de politicile editoriale, cel puțin categoria de spațiu public. Şi dacă geneza

[11] Această lansare are loc în cadrul simpozionului interdisciplinar cu tema *Artă, Tehnologie şi Spațiu Public*, desfăşurat la Cluj între 24-25 ianuarie 2003 şi organizat de New Europe College Bucureşti şi Departamentul de Filosofie al Universității „Babeş-Bolyai" Cluj-Napoca. Marca acestui simpozion este truvabilă în volumul coordonat de Ciprian Mihali şi intitulat *Arta, tehnologie şi spațiu public*, Bucureşti, Edit. Paidea, 2005. Tot în 2003 este publicat şi volumul coordonat de Dan-Eugen Ratiu şi Ciprian Mihali, intitulat *Artă, comunitate şi spațiu public. Strategii politice şi estetice ale modernității,* Cluj-Napoca, Edit. Casa Cărtii de Ştiință, 2003. Volumul reuneşte de această dată autori precum Adrian Bojenoiu, Emilian Cioc, Mihaela Frunză, Călin Heteş, Ciprian Jeler, Ştefan Sebastian Maftei, Éric Michaud, Ciprian Mihali şi Dan-Eugen Rațiu.

[12] Cf. Sorin Adam Matei, *Boierii minții. Intelectualii români între grupurile de prestigiu şi piața liberă a ideilor*, Bucureşti, Edit. Compania, 2004.

discursivă a acestei categorii este localizabilă, traiectoria ei, diseminarea ei ulterioară în spațiul românesc par să țină mai mult de distribuție şi de tehnici publicitare.

Dar în zona discursului academic, categoria spațiului public rămâne aproape periferică până în ultimii doi ani, când un nou val de dezbateri o revitalizează.

O a doua direcție, cea care va reuşi, cu adevărat, să încetățenească noțiunea de spațiu public în contextul românesc şi să atragă, totodată, atenția asupra necesității instituirii unui astfel de spațiu şi a unui *habitus* al practicării lui constante ține de transpunerea lui în procesul de stabilire a unor politici urbane gândite în permanentă corespondență cu spațiile în care sunt practicate şi cu vremurile.

Aici, necesitatea apariției unor teoretizări sistematice ale conceptului de spațiu public a apărut ca reacție la dez-estetizarea şi disfuncționalitățile generate de „modalitățile extreme de tratare a spațiului urban", la fenomenul postcomunist de „tricolorizare" şi „falsă monumentalizare"[13] ale unor spații urbane. Aşezat, astfel, în câmpul politicilor urbane, conceptul de spațiu public a putut fi preluat cu uşurință de discursul arhitectural.

În consecință, dacă de „ambalarea" categoriei de spațiu public şi de expunerea ei în zona condiționată estetic a politicilor urbane s-a ocupat discursul filosofic în perioada postcomunismului târziu, organizarea spectaculoasă şi fastul lansării în zona centrală a producției intelectuale româneşti au stat în sarcina artiştilor şi arhitecților români. Cei din urmă sunt primii care consideră noțiunea de spațiu public cardinală pentru discursul urbanistic. Ei sunt, totodată, şi primii care reuşesc să creeze, în câmpul ştiințific românesc, pornind de la conceptul de spațiu public, o adevărată tipologie discursivă axată pe constatarea nevoii de reafirmare a spațiului public ca însuşire esențială, estetică, funcțională şi coagulantă a structurii vizibile a oraşului, ba mai mult, pe elaborarea unei „carte a calității spațiilor publice"[14] sau, cel puțin, pe necesitatea formulării de politici ale spațiului public[15].

Aşadar, la exact optsprezece ani de la Revoluția română, conceptul de spațiu public începe să fie amorsat în societatea românească prinsă de acum între local şi global, i.e. între postcomunism şi globalizare. Înțeles într-o formă instrumentală, ca „indicator pentru starea societății şi a democrației", şi, deopotrivă, ca tip de discurs transdisciplinar, ce reuşeşte să întrețească „arta, arhitectura, dezvoltarea urbană, educația şi cultura tinerilor, în societate şi sfera publică", conceptul de spațiu public îşi dă cu adevărat măsura în ultimii ani printr-un proiect[16] ce urmăreşte, prin

[13] Daniel Sârbu, Ciprian Mihali, *Spațiul public, între festivism şi groapa arheologică*, în: *Atelier Liternet*, accesibil la adresa: http://atelier.liternet.ro/articol/2159/Daniel-Sarbu-Ciprian-Mihali/Spatiul-public-intre-festivism-si-groapa-arheologica.html, vizitat la data de 02.07.2009.

[14] Cristina Turlea, *Arhitectura şi spațiile publice. Intercondiționări dintre spațiul construit, comanda socială şi normele de drept,* Bucureşti, Edit. Cadmos, 2008, p. 186.

[15] Augustin Ioan, *În favoarea spațiului public – (re)construcția în vremea crizei,* „Dilema Veche", Anul VI, nr. 275, 21 mai 2009.

[16] *Spațiul Public Bucureşti/Public Art Bucharest 2007* este un proiect-pilot organizat de Goethe-Institut Bukarest în parteneriat cu Institutul Cultural Român (ICR) şi Allianz Kulturstiftung. Început în 20 aprilie 2007 de artişti precum Mircea Cantor, Anetta Mona Chişa/Lucia Tkáčová, Nicoleta Esinencu,

autonomizarea domeniului artistic, punerea publicului față în față cu modificările sociale, crearea unui spațiu public viu, al dezbaterilor şi, nu în ultimul rând, şi mai ales, punerea culturii în slujba democrației şi revitalizarea a ceea ce aceşti artişti numesc „spațiu public", antrenând în mod activ şi constant arta spre o critică a structurilor de putere dominante în „sfera publică".

Lansarea conceptului de spațiu public din perspectiva sensului său catalizator are meritul de a urmări, în fapt, încorporarea, în societatea românească actuală, a unor exerciții culturale şi artistice, care, prin consecvența lor, sunt menite să facă democrația mai practicabilă în spațiul românesc. Locul dedicat acestor exerciții culturale şi artistice se constituie, el însuşi, declarativ, ca spațiu public. Căci dacă democrația nu poate fi exersată „în afara unor structuri de putere dominante în sfera publică"[17], ea trebuie adusă între oameni, adică în „străzile şi piețele oraşului, în instituții publice şi private, în transportul în comun şi în canalele mass-media"[18].

Dincolo de uşoarele confuzii care pot să apară prin utilizarea oarecum nenuanțată a conceptelor de *spațiu public* şi *sferă publică* şi a relației dintre ele, pardonabilă, şi ea, prin natura profesiei lor, inițiatorii proiectul *Spațiul Public Bucureşti 2007* urmăresc să reducă, prin lansarea simultană a conceptului de spațiu public şi a unui spațiu public real al dezbaterii, decalajul survenit în primii ani de după căderea comunismului între concept şi realitate, între teorie şi practică, între discursul democratic şi democrație şi, nu în ultimul rând, între sfera politică sau, cel puțin, între ceea ce ei numesc o „sferă publică dominată de structuri de putere" şi *demos*. Pentru că, la noi, democrația pare să fie separată de demos, de popor în cel puțin două sensuri.

O dată pentru că însuşi conceptul de *democrație* pare a fi „monopolizat" de cei care „locuiesc" spațiul politic. Sensul afectării sale este restrâns la demos-ul sferei politice şi o interesează doar pe aceasta. În plus, conceptul de *democrație* este îngustat la un sens instrumental, folosit în scopuri de propagandă, de această dată, electorală, devenind astfel un eficient concept publicitar.

În al doilea rând, democrația este înstrăinată de popor tocmai pentru că sfera politică românească a preluat parcă din modelul antic al *polis*-ului grecesc doar modul în care se instituie principiile sale de includere, dar mai ales de excludere, şi

H.arta, Daniel Knorr, Dan Perjovschi şi Lia Perjovschi şi curatoriat de Marius Babias şi Sabine Hentzsch, proiectul este conceput pentru a continua şi în viitor şi pentru a-şi câştiga continuitate prin crearea unui spațiu platformă, de întâlnire, spațiu de prezentări şi dezbateri, ca centru de diseminare a informației, ca arhivă. El se doreşte a fi un proiect artistic în sine, care „acoperă practici culturale eterogene şi un spectru larg de scene urbane într-un set unitar cu atribuții multifuncționale". Descrierea integrală a proiectului, programul său, publicațiile precum şi proiectele convergente sunt accesibile la adresa www.spatiul-public.ro

[17] Comunicat de presă al proiectului Spațiul Public Bucureşti/Public Art Bucharest 2007, accesibil la adresa: http://www.spatiul-public.ro/ro/presa/presa.html

[18] *Ibidem*.

felul în care îşi fondează şi apoi îşi conservă starea de „excepționalitate”. Puterea demos-ului, adică a indivizilor ce formează ansamblul unei societăți, este redusă, iar sensul democrației este astfel îngustat de cutumele implicite şi obscure care mențin starea de „excepționalitate” (în special față de lege) a sferei politice. Înseşi mecanismele de includere şi de excludere sunt cele prin care se perpetuează şi se menține această stare „excepțională”.

Prin urmare, conceptul de democrație în societatea românească actuală pare să îşi caute încă o corespondență în realitate. Pentru că, chiar dacă acțiunile şi deciziile „locuitorilor” spațiului politic afectează demos-ul, ele nu reflectă în egală măsură şi nu reprezintă interesele indivizilor. Iar această corespondență a conceptului de democrație cu democrația însăşi nu poate fi posibilă decât prin conştientizarea efectelor acțiunilor şi deciziilor indirecte, fie ale unor poli diferiți de putere, cum se întâmplă deja de mai bine de un secol în democrațiile occidentale, fie ale ale unui unic şi „excepțional” pol de putere, aşa cum se întâmplă în țări proaspăt ieşite din totalitarisme ca România. Iar conştientizarea acestor efecte stă tocmai în rolul spațiului/sferei publice.

Spațiul public este un concept care nu îşi găseşte, nici el, în contextul românesc, un obiect în realitate. El este o categorie care trebuie „să se agațe” de real, să prindă formă, să se manifeste. El trebuie să se „proiecteze”, şi tocmai de asta are nevoie de un „proiect” care să îl instituie şi, mai mult, să îl mențină. Pentru că noțiunea de spațiu public nu pare să fi avut, în contextul românesc, aceleaşi semnificații pe care modernitatea le-a impus (categoriei) spațiului public occidental, instituirea târzie a spațiului public românesc comportă „şansa” de a-l „priva” pe acesta de orice avatar metafizic sau măcar esențialist. Spațiul public românesc, cel puțin în forma în care este el conturat în discursul artistic, se postmodernizează, însă fără a mai parcurge stagiatura modernă, i.e. politică.

Saltul categoriei autohtone, postcomuniste, de spațiu public peste etapa sa modernă, politică, este explicabil o dată prin nevoia de eludare a transformărilor pe care acea „derivă a modernității”, cum defineşte Arendt comunismul, le-a dat spațiului public, şi mai apoi prin uciderea ei simbolică în cadrul unor evenimente istorice marcante pentru societatea românească, precum Revoluția română, sau prin ruinarea ei fizică, reală, în timpul mineriadelor.

Orientarea „postmodernă” a categoriei de spațiu public are cel puțin două accepții. Prima este aceea a manifestării exclusiv discursive a spațiului public. Acesta devine meta-discurs, spațiu-oglindă care face posibile dezbaterea pe marginea spațiului public şi instituirea sa narativă într-o estetică postmodernă şi arhivează toate formele actuale de spații publice. De această arhivare se leagă şi cea de-a doua accepție a categoriei postmoderne de spațiu public. Ea ține de modul în care spațiul public apare şi se comunică global, adică de *virtualizarea* spațiului public. Pătrunzând în paradigma narativității postmoderne, fiind instituit şi definit de/prin aceasta şi fiind înțeles eminamente ca proces de arhivare digitală, de

coagulare virtuală[19] a diverselor sale concepții sau reprezentări, spațiul public își pierde total conotațiile „locale" și asigură întâlnirea la/în distanță a indivizilor. O hiper-specializare determinată de această mutație a sa postmodernă caracterizează apariția actuală a spațiului public.

Dacă semnificațiile locale, contextuale ale spațiului public se pierd, prin virtualizarea sa, deopotrivă cu cele moderne, i.e. politice, din momentul „globalizării" sale, se ajunge la o conotare „tehnică" a acestuia, deoarece singurul criteriu care mai poate determina constituirea unui spațiu public în contemporaneitate pare a fi similitudinea preocupărilor individuale. Globalizarea, a se înțelege multiplicarea și diseminarea spațiului/sferei public(e), produce o nouă tipologie a sa, apropiată într-o oarecare măsură de modul feudal de coagulare sau afiliere profesională. Asistăm, probabil, la o revenire, conștientă sau inconștientă, la o formă de spațiu/sferă public(ă) similară celei pe care tradiția medievală a breslelor pare să o fi stabilit.

În societatea românească însă, virtualizarea spațiului public se fondează tocmai pe saltul pe care categoria de spațiu/sferă public(ă) îl face peste semnificațiile sale moderne, i.e. politice. Totuși, faptul că acest concept vizează, pornind dinspre discurs și în simultaneitate cu acesta, provocarea apariției unui spațiu public real, cu conotații politice, dovedește nu numai că legitimitatea acestui salt este îndoielnică, dar și că, fără o escaladare a semnificațiilor moderne, politice ale categoriei discutate, istoria locală a noțiunii de spațiu/sferă public(ă) devine imposibil de relatat și de transmis, așezarea sa posttotalitară rămâne incompletă, iar posibilitatea apariției unui concept postmodern de spațiu public este și ea afectată.

În modul aparte prin care se face recuperarea valențelor moderne, politice ale categoriei de spațiu/sferă public(ă) rezidă, credem, particularitățile teoriei politice „autohtone", i.e. românești, față de teoria politică practicată în Occident. Afirmăm, deci, că de la conștientizarea acestui mod „proaspăt" de a transfera paradigme conceptuale dinspre artă și arhitectură înspre teoria politică se cere pornită analiza modului în care societatea românească își apropriază conceptele ce vizează democrația și a felului, sinuos, în care se dezvoltă o întreagă disciplină, precum teoria politică, într-un cadru posttotalitar. Pentru că, cel puțin în mediul românesc, conceptul de spațiu/sferă public(ă) nu este folosit nici pentru a descrie un obiect corespondent, preexistent, nici pentru a explicita modificările survenite în stările acestuia și, cu atât mai puțin, pentru a analiza evoluția sa de-a lungul istoriei, așa cum se face, de mai bine de un secol, în peisajul teoriei politice americane și vest-europene.

[19] A se vedea, de exemplu: *European Archive of Urban Public Space,* accesibilă la adresa http://urban.cccb.org/europeanArchive/htmldocs/europeanArchive_1024.asp?gIdioma=A&gDoc=undefined sau *Spațiul Public Bucureşti/Public Art Bucharest 2007*, accesibil la adresa: http://www.spatiul-public.ro/ro/presa/presa.html

Conceptul de spațiu/sferă public(ă) nu este utilizat nici măcar pentru a urmări o continuitate dătătoare de sens, aşa cum se întâmplă în acele ţări est-europene în care a persistat o formă sau alta de societate civilă. La noi, conceptul de spațiu public are o valoare predeterminantă pentru spațiul public, instituindu-l.

În concluzie, angajarea categoriei de spațiu public direct în dezbaterea asupra postcomunismului reprezintă poate, pentru spațiul românesc, unul dintre primele exerciții de analiză politică şi socială şi totodată culturală, de chestionare critică a vieții cotidiene (locale sau contextuale). Pentru că din această categorie şi din analiza ei extensivă par să derive aproape toate aspectele vieții politice, sociale, economice, culturale şi individuale. El este, totodată, barometru ale acestor realități şi deci un instrument de lucru în descrierea lor.

Probabil, angajarea acestei categorii în dezbaterea politică şi publică, i.e. socială şi culturală, în perioada de imediat după Revoluția din 1989, ar fi micşorat distanța de parcurs înspre atât de dezirabila, la acea vreme, democratizare. Iar angajarea ei în discursul politic (şi social) al vremii ar fi trebuit să înceapă de la o întrebare simplă de tipul: „Poate un spațiu/sferă public(ă) robust(ă) să coexiste cu un stat autoritar?”[20] O asemenea întrebare ar fi condus, cu certitudine, la conştientizarea rolurilor pe care spațiul/sfera public(ă) şi le asumă. Ar fi fost dezvăluite, astfel, cele două chiasme generate de rânduiala comunistă: între *spațiul public* (înțeles ca spațiu al manifestării politice şi sociale deopotrivă) şi *stat* şi între *spațiul public* şi *spațiul privat*. Deopotrivă, o aplecare mai atentă asupra noțiunii de spațiu/sferă public(ă) ar fi reuşit să determine unul dintre *telos*-urile principale ale spațiului public: democrația[21]. Sigur, suntem conştienți că toate acestea sunt proiecții utopice, nerealiste asupra vremii. Ele sunt totuşi necesare în captarea stării politicii, la fel cum sunt obligatorii şi în înțelegerea situației sociale şi culturale de la acea vreme. Pentru că ele sunt, în egală măsură, barometre sensibile ale realităților sociale şi culturale, la variațiile şi modificările acestora, aşadar instrumente de lucru în aprecierea şi descrierea lor.

[20] Mary Elizabeth Berry, *Public Life in Authoritarian Japan*, in *Public Spheres & Collective Identities*, Samuel N. Eisenstadt, Wolfgang Schluchter, Björn Wittrock (eds.), Transactions Publishers, New Brunswick, New Jersey, 2001, p. 133.

[21] *Ibidem*.